

**МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО
Кафедра українознавства**

Віра Мельник

ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ В МЕДИЧНІЙ ОСВІТІ

**Конспект лекцій з вибіркової дисципліни
для студентів 2 курсу
галузі знань 22 «Охорона здоров'я»
спеціальності 222 «Медицина»**

ЛЬВІВ - 2023

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО
Кафедра українознавства

Віра Мельник

ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ В МЕДИЧНІЙ ОСВІТІ

Конспект лекцій з вибіркової дисципліни
для студентів 2 курсу
галузі знань 22 «Охорона здоров'я»
спеціальності 222 «Медицина»

Обговорено та ухвалено на засіданні
методичної комісії кафедри
українознавства (протокол № 1 від 31
серпня 2023 року)

Затверджено методичною комісією
факультету іноземних студентів (протокол
№ 1 від 31 серпня 2023 року)

ЛЬВІВ - 2023

УДК 811.161.2 (072)

М 11

Мельник В.М.

Історичні дисципліни в медичній освіті: конспект лекцій з вибіркової дисципліни для студентів 2 курсу галузі знань 22 «Охорона здоров'я» спеціальності 222 «Медицина» / В. М. Мельник. Львів: Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, 2023. 26 с.

Навчально-методичне видання містить конспект лекцій з вибіркової навчальної дисципліни «Історичні дисципліни в медичній освіті», проблемні питання, поради, список рекомендованої літератури, визначення основних понять.

Адресовано студентам 2 курсу медичного факультету ЗВО медичного профілю.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Хома І.Я., кандидат історичних наук, доцент

Божко Н. М., кандидат історичних наук, доцент

Обговорено та ухвалено на засіданні методичної комісії кафедри
українознавства (протокол №1 від 31 серпня 2023 року)
Затверджено методичною комісією факультету іноземних студентів
(протокол №1 від 31 серпня 2023 року)

© Львівський національний медичний
університет імені Данила Галицького, 2023
© Віра Мельник, 2023
©Кафедра українознавства

Передмова

Розгортання української історико-медичної науки потребує створення ґрунтовної деміфологізованої історії медицини не лише як частини загальної історії, але й як невід'ємної складової національної культури. Відсутність комплексних аналітичних досліджень з вивчення історичних дисциплін в медичній освіті, потреба у пізнанні маловідомих подій минулого з метою їх практичного застосування в науці та індустрії медици, необхідність запровадження курсу історичні дисципліни в медичній освіті у навчальний процес медичних і гуманітарних вузів, намагання повніше розкрити сам зміст та значення і зумовили актуальність порушеної проблеми.

Історичні дисципліни в медичній освіті як навчальна дисципліна має такі завдання:

- визначити методи застосування історичних дисциплін у медичних наукових дослідженнях.
- розуміти значення історичних дисциплін в медичній освіті та медицині загалом
- засвоїти зміст та завдання історичних дисциплін в системі медичної освіти
- сприяти застосуванню історичних дисциплін в медичній освіті, а отриманих знань в медичній практиці

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 1

Загальна характеристика історичних дисциплін (2 год.)

План

1. Поняття "Спеціальних Історичних Дисциплін"
2. Види спеціальних Історичних Дисциплін
3. Історія становлення Спеціальних Історичних Дисциплін як науки
4. Зв'язок Медицини з Спеціальними Історичними Дисциплінами.

Рекомендована література

Основна

1. Валенюк В. С. Червона калина. Україна. Питання української державної символіки. Львів, 2021. 57 с.
2. Гречило А. Затвердження гербів міст Правобережної України в 1791-92 рр. Київ, Львів: УГГ, 2021. 157 с.
3. Гречило А., Ю. Савчук, І. Свирник та ін. Герби міст України (XIV-XX ст.). Київ: Брама, 2021. 399 с.
4. Григор'єв-Наш. Історія України в народних думах та піснях. Київ: Веселка, 2019. 271 с.
5. Коваль А. П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. Київ: Либідь, 2021. 310 с.
6. Кремптон І. Прапори: переклад з англійської. Київ: Махаон-Україна, 2019. 32 с.
7. Луців А. Державний герб України. Домисли і дійсність. Тернопіль: Джура, 2021. 32 с.
8. Нагороди України: Історія, факти, документи. У 3-ох т. Київ: Українознавство, АРС-Ukraine, 2020.

9. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій (звірослов). Київ: Дніпро, 2021. 140 с.
10. Янко М. П. Топонімічний словник України. Словник довідник Київ: Знання, 2019. 523 с.

Додаткова

1. Гречило А. Земельна геральдика. *Пам'ятки України*. 2021. № 3.
2. Іщенко Я.О. Сучасний стан муніципальної геральдики в Україні: перші здобутки та невирішені проблеми / Я.О.Іщенко. *Український історичний журнал*. 2020. № 3.- С. 125-136.
3. Панченко В. Міська геральдика Бойківщини / В.Панченко. *Науковий світ*. 2021. №1 С. 22-23.
4. Спеціальні історичні дисципліни. Зведений бібліогр. довідник-покажчик: Нумізматика, сфрагістика. Київ, 2021. Число 2.

Спеціальними історичними дисциплінами називаються дисципліни, що мають свої рамки дослідження і розробляють специфічні методи та технічні прийоми з метою вирішення завдань переважно зовнішньої критики певного виду джерел. До числа спеціальних історичних дисциплін відносяться палеографія, археографія, метрологія, хронологія, сфрагістика, геральдика, нумізматика, генеалогія, дипломатика та ін.

Предмет дослідження спеціальних історичних дисциплін і теоретичні питання, що вони розробляють визначається характером матеріалу джерела, де міститься інформація писемного характеру (пергамент, папір, береста, камінь, метал), типом джерела (писемне джерело, печатка, монета, герб), видом джерела (акт, літопис, хроніка, мемуари).

Об'єктом дослідження палеографії є зовнішні ознаки рукописних джерел і пов'язані з ними графіка букв, матеріали для письма, прикраси рукописів. Хронологія вивчає різноманітні системи обліку часу, розробляє методи обробки прямої і непрямої інформації, що допомагають датувати події. Метрологія вивчає міри довжини, ваги, поверхні і об'єму, що існували в різні періоди і їх співвідношення з сучасною системою мір.

Особливості методологічних прийомів кожної із спеціальних історичних дисциплін зумовлені специфікою предмета їх дослідження, а ефективність прийомів залежить від рівня розробки теоретичних питань будь-якої із дисциплін. Таким чином, кожна із спеціальних історичних, дисциплін має свої методи і свій об'єкт дослідження. Проте ціль у них одна – допомогти досліднику всебічно вивчити історичне джерело, дати максимум інформації про його походження.

Поглиблення теоретичних питань і на їх основі окремих методів допоміжних історичних дисциплін привело до того, що вони стали вирішувати не тільки традиційні завдання джерелознавчої критики, але й надавати матеріал для висновків в галузі соціально-економічної, політичної і культурної історії. Наприклад, спостерігаючи над графікою букв в палеографії, можна отримати інформацію про рівень писемності, освіченості і специфіку роботи державних установ. Монети і монетні скарби використовуються для характеристики рівня товарно-грошових відносин і ринкових зв'язків. Знання метрологічних одиниць допомагає в'яснити тиск фіскальних податків, об'єм сільськогосподарського виробництва і т.д. Прямий вихід допоміжних історичних дисциплін на історію свідчить про те, що їх застосування не обмежується тільки рамками джерелознавчої критики, а може мати і цілком самостійні значення в дослідженні загальних питань історичного процесу. У

зв'язку із цим допоміжні історичні дисципліни мають достатнє підґрунтя називатися спеціальними, і ця назва (поряд з традиційною) сьогодні прийнята в історичній науці.

Вченими зроблено спробу класифікувати спеціальні історичні дисципліни, наводячи при цьому відповідні аргументи. При її складанні дослідники врахували те, що ці дисципліни не рівнозначні, в історичній літературі використовуються в різній мірі, залежно від теми і періоду дослідження. Першу групу дисциплін складають: історична хронологія, історичній географія, топоніміка, картографія. Оскільки історія людства розвивається в просторі і часі, кожному досліднику необхідні глибокі знання в галузі відповідних спеціальних історичних дисциплін.

Наступна, друга група спеціальних історичних дисциплін характеризує певні аспекти писемних історичних джерел. До неї входять: палеографія, епіграфіка, берестологія, філігранологія, кодикологія, неографія, дипломатика, археографія, метрологія. Серед них перш за все слід назвати палеографію, що займається питаннями вивчення розвитку писемності в різноманітних її аспектах. Ця дисципліна має велике, інколи вирішальне значення для вивчення 7 давніх періодів історії, коли переважали рукописні писемні джерел, а також першодруковані книги. Палеографія є профільуючою дисципліною в галузі дослідження зовнішніх ознак писемних джерел. Окрім неї на сьогоднішній день набирають актуальності епіграфіка, берестологія, філігранологія, кодикологія, неографія.

Наступною важливою дисципліною в цьому підрозділі є дипломатика. Об'єктом її джерельного аналізу є акти, під якими найчастіше мають на увазі – договірні документи. Серед наданої групи спеціальних історичних дисциплін помітне місце відведено метрології. На протязі багатомісячної історії людства різноманітні міри (довжини, площі, ваги, і т. і.) часто змінюватися, навіть в різних місцевостях однієї країни при однакових назвах були різними. Тому питання їх конкретного змісту, співставлення з сучасними метричними мірами мають величезне значення для дослідника. Вивченням цих складних питань і займається метрологія. До третьої групи спеціальних історичних дисциплін належать: генеалогія, нумізматики, боністика, геральдика, сфрагістика, вексилологія фалеристика, іконографія, філателія, філокартія. Генеалогія займається вивченням родоводів. Інші спеціальні історичні дисципліни цієї групи вивчають джерела емблематичного та символічного характеру. Натомість іконографія, що належить до даної групи спеціальних історичних дисциплін вивчає звичайні (несимволічні) зображеннями: репродукції картин, гравюри, мініатюри літописів, рукописні і першодруковані книги. Її доповнюють багаті по змісту матеріали філателії (вивчає поштові марки) і філокартії (досліджує листівки). Дві 8 останні дисципліни до недавнього часу розроблялися любителями- колекціонерами. Але перспективи використання істориками цих матеріалів, часто цілком унікальних, великі.

Підсумовуючи огляд системи спеціальних історичних дисциплін, можна зробити висновок про умовний їх поділ на три групи, перша з яких займається вивченням часових та просторових аспектів дослідження джерел, друга – різноманітними писемними історичними джерелами, третя – джерелами емблематичного та символічного характеру Появу і розвиток методів і понять, що стали згодом невід'ємною частиною спеціальних історичних дисциплін, зумовили практичні потреби. Кожну із таких дисциплін до її наукового обґрунтування можна розглядати як практичну: практичну хронологію (була зумовлена астрономічними спостереженнями та необхідністю вести облік часу

для належного виконання сільськогосподарських робіт), практичну дипломатику (зводилася до вивчення основних принципів складання офіційних документів для того, щоб вдосконалити створення нових та встановлювати їх достовірність), практичну геральдику (знання гербів, без яких оголосити переможця рицарського турніру було неможливим), практичну палеографію (була зумовлена неабиякою увагою до пам'яток античності в епоху Відродження, що в свою чергу вимагало вміння читати давні тексти на латині, давньогрецькій та давньоєврейській мовах). Починаючи з XVIII ст. спеціальні історичні дисципліни набувають наукового обґрунтування. Наприклад під час єгипетських походів французькі солдати знаходили унікальні пам'ятки писемності, що стало поштовхом до розвитку палеографії і епіграфіки. Так при будівництві 9 укріплення на березі Середземного моря неподалік населеного пункту Розетта була знайдена чорна плита із базальту з написами, зробленими єгипетським скорописом, демотикою і на грецькій мові. Ця знахідка дозволила молодому французькому вченому Жана Шампольону в 1822 р. розшифрувати єгипетські ієрогліфи. 1824 р. Ж.Шампольон (видатний вчений – єгиптолог) видав серйозну наукову працю “Нарис ієрогліфічної системи”. В ній детально розповідалося про те, як писали стародавні єгиптяни і пояснювалося значення ієрогліфів. Подальший розвиток палеографії і близьких до неї дисциплін пов'язані з вивченням літер (написів) на воскових табличках, пергаменті, папірусі, папері та інших матеріалах. Велике значення приділялося вивченню техніки письма, якості матеріалу та іншим зовнішнім ознакам джерела. Не менш вагомими заслугами у розвитку палеографії та дипломатики у французького вченого Жана Мабільона, який на межі XVII – XVIII ст. вперше розробив наукові критерії оцінки достовірності документів і застосував термін “дипломатика”. До того часу в архівних сховищах було нагромаджено величезну кількість документів, яка вимагала систематизації і вивчення, що також її сприяло розвитку.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 2

Геральдика в медичній освіті (2 год.)

План

- Визначення поняття „Геральдика,,.
2. Історія становлення геральдичної науки у світі та Україні.
  3. Міжнародні та національні геральдичні організації та їх значення.

Рекомендована література

Основна

1. Валенюк В. С. Червона калина. Україна. Питання української державної символіки. Львів, 2021. 57 с.
2. Гречило А. Затвердження гербів міст Правобережної України в 1791-92 рр. Київ, Львів: УГГ, 2021. 157 с.
3. Гречило А., Ю. Савчук, І. Свирник та ін. Герби міст України (XIV-XX ст.). Київ: Брама, 2021. 399 с.
4. Григор'єв-Наш. Історія України в народних думах та піснях. Київ: Веселка, 2019. 271 с.
5. Коваль А. П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. Київ: Либідь, 2021. 310 с.
6. Кремптон І. Прапори: переклад з англійської. Київ: Махаон-Україна, 2019. 32 с.

7. Луців А. Державний герб України. Домисли і дійсність. Тернопіль: Джура, 2021. 32 с.
8. Нагороди України: Історія, факти, документи. У 3-ох т. Київ: Українознавство, APC-Ukraine, 2020.
9. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестиарій (звірослов). Київ: Дніпро, 2021. 140 с.
10. Янко М. П. Топонімічний словник України. Словник довідник Київ: Знання, 2019. 523 с.

Додаткова

1. Гречило А. Земельна геральдика. *Пам'ятки України*. 2021. № 3.
2. Іщенко Я.О. Сучасний стан муніципальної геральдики в Україні: перші здобутки та невирішені проблеми / Я.О.Іщенко. *Український історичний журнал*. 2020. № 3.- С. 125-136.
3. Панченко В. Міська геральдика Бойківщини / В.Панченко. *Науковий світ*. 2021. №1 С. 22-23.
4. Спеціальні історичні дисципліни. Зведений бібліогр. довідник-покажчик: Нумізмати́ка, сфрагі́стика. Київ, 2021. Число 2.

Геральдика (від лат. heraldus, heraldica, ars — «оповісник», «герольд») — гербознавство, спеціальна історична дисципліна, що вивчає герби, кольорові емблеми, які належать особам, родам чи спільнотам; досліджує історію виникнення та розвиток гербової традиції, закони складання гербів та їх використання. Тісно пов'язана з генеалогією, символіграфією, народним орнаментом, сфрагістикією, нумізмати́кою, емблемати́кою, уніформологією, фалеристикою, вексілологією тощо. Будова гербів регулюється особливими законами європейської геральдики, які вирізняють її від інших світових систем пов'язаних із емблемами чи символами, незалежно від часу їх появи і сфери використання. Досліджує — супутні документи стосовно причин і обставин виникнення гербів, їх засвоєння та функціонування, еволюцію соціальної ролі та правовий статус гербів.

Геральдика є також, водночас, різновидом соціального кодування і системою знаків. Ця система базується на гербових зображеннях і тинктурах, які розміщуються на геральдичних щитах відповідно до певних принципів та правил. Сума цих принципів та правил разом із сумою усіх наявних гербових зображень та тинктур складають так звану геральдичну граматику опису гербів — блазон.

Геральдику інколи визначають як гербознавство або мистецтво зображення та опису гербів. Її відносять до спеціальних історичних дисциплін, розглядаючи як складову історичної науки.

Виникнення та розвиток геральдики пов'язують із початком використання гербів у Західній Європі у першій половині 12 століття. Поширеною є помилкова точка зору про виникнення гербів за доби хрестових походів та лицарських турнірів XI—XII ст. Мовляв, закуті у броню лицарі, щоби бути впізнаваними, вдавалися до фарбування своїх прапорів і щитів, прикрашали навіть свої шоломи різноманітними зображеннями, що згодом набуло назви «геральдичні». Однак, це твердження не відповідає дійсності: після тривалого походу або/та під час бою будь-які кольори на одязі та обладунках рицаря просто неможливо було б вирізнити: усе або вигорало на сонці, або було укрито товстим шаром пилу та бруду.

Головною складовою герба є щит. Найпоширенішим у геральдичній практиці світу є кілька форм — трикутна, напівкругла, овальна, фігурна та

прямокутна із загостренням знизу, ромбовидна форма щита (для осіб жіночої статі). За ними закріпилися назви «норманський щит», «іспанський щит», «італійський щит», «німецький щит», «французький щит». З часом відповідно усталася й традиція прикрашати щит, до якої належать: шолом, корона, нашоломник, намет, щитотримач, девіз, мантия, сінь (купол мантиї). Для зображення гербів послуговувалися «металами» (золото й срібло), п'ятьма фініфтями (емаліями) — червоної барви, синьої барви, чорної барви, пурпурової барви й зеленої барви. З XVII ст. у графічному відтворенні використовувати почали особливе штрихування. Упродовж сторіч геральдичні традиції поширилися на різні сфери середньовічного суспільства. Крім родових гербів, з'явилися й територіальні (державні, земельні та міські), корпоративні (ремісничих цехів та купецьких гільдій), конфесійні (церковних установ чи об'єднань, служителів культу).

Генеза геральдики викликала суперечки вже у середньовіччі — тогочасні науковці приписували винахід геральдики Адаму, Ною, Александру, Юлію Цезарю і королю Артуру. Проте ці гіпотези були відсіяні геральдистами 19 — початку 20 століття, які запропонували три головні теорії походження гербів: греко-римську, герmano-скандинавську та східну. Однак їх достовірність також була заперечена дослідниками наступних десятиліть.

Починаючи з кінця XX століття і до сьогодні більшість геральдистів Заходу притримується думки, що герби виникли між 1120–1150 роками, у північній Франції, Прирейнській Німеччині, Англії, Швейцарії і північній Італії у середовищі військових як засіб розрізнення союзників і ворогів у бою. У 2-й половині 12 століття ці герби перетворилися з індивідуальних знаків у сімейні чи родові, допомагаючи визначати особу у роді, а рід у цілій соціальній системі. Поява геральдики збіглася із поширенням прізвищ і була однією з нових форм самоідентифікації західноєвропейського середньовічного суспільства.

У 1-половині 13 століття герби, які спочатку використовувалися між військовими аристократами, поширилися серед цивільної знаті і простого люду. Вони використовувались як знаки ідентифікації на печатках, як позначки власності на майні та як орнаментальні мотиви у мистецтві. У 14 столітті геральдична мода набула популярності у середовищі військової і міської знаті Східної Європи, увібравши у себе елементи місцевої символіки. З початком Ренесансу, у Західній Європі зародився звичай надавати герби легендарним особам минулщини — героям кельтсько-германського чи античного світів, біблійним персонажам, святим і філософським поняттям.

У 16 — 18 століттях, попри занепад використання печаток у Європі, місце яких заступив підпис, геральдика продовжувала процвітати. У цей період було створено близько 10 мільйонів гербів. Якщо у середньовіччі знавці геральдики — герольди — реєстрували герби у геральдичних сувоях, то у новому часі їхні намагання кодифікувати усі розмаїття тогочасних геральдичних знаків герби зазнали краху. У континентальній Європі панував принцип свободи прийняття і використання герба, тому дослідники не встигали упорядкувати їх усі. З середини 17 до середини 18 століття геральдика отримала бурхливий розвиток у Італії, Австрії і Південній Німеччині, збагатившись різноманітними формами під впливом барокового мистецтва. Звідти гербовий бум потрапив до Речі Посполитої, Гетьманщини і Російської імперії. Водночас, у Франції геральдичні знаки почали конкурувати із новими видами емблем — вензелями, монограмами, кокардами.

Сильного удару на розвиток геральдики завдали лихоліття Французької революції 1789–1799 років. Паризькі політики затаврували герби «знаками

феодалізму», заборонили їх використання і розпорядилися знищити їх по країні. Хоча геральдичні символи мали мало спільного з феодализмом, а їх вжиток був поширений не лише серед знаті, а й простолюдинів, торговельно-ремісничих корпорацій та міст, з подачі революціонерів вони стали асоціюватися виключно зі шляхетством і кастами «обраних». Шкода нанесена французьким «геральдичним терором» мала загальноєвропейський резонанс. Вона сприяла поширенню помилкових уявлень про герби, різко звузила соціальну сферу їх використання, та передала контроль над геральдичними знаками державним організаціям. У 18 — 20 століттях геральдика пустила глибоке коріння не лише у себе вдома, в Європі, а й в Новому Світі, Азії та Африці. Її інтернаціоналізація збагачувала герби новими мотивами, що інколи супроводжувалось порушенням європейських геральдичних правил. Проте саме це допомагало гербам витримувати конкуренцію з іншими не геральдичними символами 20 століття — логотипами.

В Україні з першого тисячоліття нашої доби відбувався процес формування української геральдики: на кераміці від XVIII ст., князівські й боярські знаки з X ст. Найдавнішими українськими знаками були символи хреста (до 200 форм), свастики, геометричні фігури (здебільшого солярні символи), літерні знаки зі старослов'янського письма та готського походження; зірки, півмісяць, квіти, зброя, геральдичні звірі та птаство (грифон, одноріг, лев, олень, орел, чорногуз, крук), людські постаті тощо. Родові й домові знаки збереглися до нашого часу, подоба товарних знаків «тавро» та «клейна» на керамічних та інших виробках, «тамга» на Кримському півострові та на Кавказі. Відомі в бортництві (бджільництві) знаки на Поліссі, Волині, Київщині. Домовим знакам надавали узаконеного значення в «Руській Правді» вже в XI ст., як накладання знаків — «знаменувати»: «різи» (давньорус. чръти и рѣзы), «міти», «п'ятна». В українській геральдиці відомі такі дослідники як Вадим Модзалевський, Владислав Лукомський, Нарбут Ю., Микола Битинський, Вячеслав Сенютович-Бережний, В. Січинський, М. Мілер, Роман Климкевич.

Багато ділянок української геральдики теоретично не розроблені: дослідження корпоративної та церковної геральдики, герби русько-литовські бояр-шляхти (першоджерела знакової традиції бояр-шляхти деякими здебільшого ототожнюються зі старими родовими знаками та знаками власності, що з дохристиянських часів використовували в побуті, які споріднені з польською геральдичною системою). Український геральдичний матеріал розпорошений в різноманітних європейських гербових книгах XIV—XV ст.; територіальна геральдика (подільська, київська, львівська, галицька, волинська) та родова геральдика.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 3 **Генеологія в медицині (2 год.)**

План

1. Загальна характеристика генеології як науки.
2. Поширення генеології в Україні та світі.
3. Український родовід.

Рекомендована література

Основна

1. Валенюк В. С. Червона калина. Україна. Питання української державної символіки. Львів, 2021. 57 с.

2. Гречило А. Затвердження гербів міст Правобережної України в 1791-92 рр. Київ, Львів: УГГ, 2021. 157 с.
3. Гречило А., Ю. Савчук, І. Свирник та ін. Герби міст України (XIV-XX ст.). Київ: Брама, 2021. 399 с.
4. Григор'єв-Наш. Історія України в народних думах та піснях. Київ: Веселка, 2019. 271 с.
5. Коваль А. П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. Київ: Либідь, 2021. 310 с.
6. Кремптон І. Прапори: переклад з англійської. Київ: Махаон-Україна, 2019. 32 с.
7. Луців А. Державний герб України. Домисли і дійсність. Тернопіль: Джура, 2021. 32 с.
8. Нагороди України: Історія, факти, документи. У 3-ох т. Київ: Українознавство, APC-Ukraine, 2020.
9. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій (звірослов). Київ: Дніпро, 2021. 140 с.
10. Янко М. П. Топонімічний словник України. Словник довідник Київ: Знання, 2019. 523 с.

Додаткова

1. Гречило А. Земельна геральдика. *Пам'ятки України*. 2021. № 3.
2. Іщенко Я.О. Сучасний стан муніципальної геральдики в Україні: перші здобутки та невирішені проблеми / Я.О.Іщенко. *Український історичний журнал*. 2020. № 3.- С. 125-136.
3. Панченко В. Міська геральдика Бойківщини / В.Панченко. *Науковий світ*. 2021. №1 С. 22-23.
4. Спеціальні історичні дисципліни. Зведений бібліогр. довідник-покажчик: Нумізматика, сфрагістика. Київ, 2021. Число 2.

Генеалогія (дав.-гр. γένεαλογία — «родовід», що дослівно перекладається як: дав.-гр. γένεα — «сім'я», дав.-гр. λόγος — «наука») — родознавство, допоміжна історична дисципліна, що вивчає походження та родинні зв'язки осіб, родовід якоїсь людини, історію родів і сімей. Для вивчення родоводу використовують усні перекази, історичні записи, генеалогічний аналіз та інші джерела, які можуть підтвердити родинну спорідненість та виявити родовід членів сім'ї. Результати генеалогічних досліджень відображаються у графіках або за допомогою розписів. Пов'язана з такими суміжними науками, як геральдика, дипломатика, краєзнавство, евгеніка, історія та інші

Історична наука розгалужує генеалогію на історичну та практичну

В обох випадках методика генеалогічного пошуку підчинена інтересам спадкового права, доведенню станових прав[гу], встановленню родинних зв'язків

Прагнення до сімейної історії, як правило, формуються через декілька мотивів, в тому числі бажання визначити місце своєї сім'ї в історії, почуття відповідальності, щоб зберегти минуле для майбутніх поколінь та почуття самовдоволення.

Генеалоги, як правило, досліджують свій родовід, або родовід свого подружжя. Професійні генеалоги також проводять дослідження для інших, видають книги, вчать, або виробляють свої власні бази даних. Вони можуть працювати в генеалогічних компаніях, які надають програмне забезпечення або виробляють матеріали корисні для любителів та інших професійних генеалогів. Вони допомагають дізнатися не тільки, де і коли жили люди, але і

їхній спосіб життя, біографію та мотивацію у тих чи інших ситуаціях. Це часто зумовлено застарілим законодавством, старими політичними кордонами, міграційними тенденціями, соціально-економічними, історичними або релігійними умовами.

Вже давньогрецька та римська міфологія, праці античних авторів, перекази Стародавнього Сходу містить генеалогічну інформацію.

У сучасних енциклопедичних словникових статтях термін генеалогія починається з біблійного ветхозавітного розділу. У Біблії розповідається про походження та спорідненість усіх численних народів, про релігійну традицію в юдаїзмі (священниче право служіння левітів і хасидські династії) та про родовід засновника християнства Ісуса Христа (Мт. 1:1-15, див. родовід Ісуса Христа), про нащадків Мухаммеда в ісламі тощо.

Розповіді про походження народів (див. «Етногенез»), династій і знатних родин (монархічне право аристократії) отримали широке розповсюдження у багатьох країнах Європи в ранньому Середньовіччі, тому розквіт генеалогії припадає на розвиток феодалізму. Коли у суспільстві з'явилась власність і почалося обговорення питання її успадкування, особливо важлива було знати ступені споріднення. В Англії та Франції у XVI столітті з'явилися державні посади, що відповідали за правильність складання родоводів. Відомий метод генеалогів є аналіз окремих біографій відомих осіб, що стало простим способом досліджень у складанні родоводу і у непрофесійних істориків.

Одним із перших дослідників українського родоводу був Яків Маркевич, який залишив «Генеалогіческие замѣтки». Найбільше питань української генеалогії опрацювали Олександр Лазаревський, Григорій Милорадович, Вадим Модзалевський. Зверталися в своїх дослідах до питань української генеалогії історики Осип Бодяньський, Микола Костомаров, Петро Єфименко, В'ячеслав Липинський, Михайло Грушевський, Дмитро Багалій, Іван Крип'якевич, Олександр Оглоблін, Климкевич Роман та інші.

Один із перших генеалогів України є шляхтич Єрлич Йоахим.

Пізніше стали відомими — Мазаракі Д., Полетика Г., Полетика В., Чепа А., Маркович О. М., Максимович М., Астряб М., Василенко М., Горленко В., Жданович Я., Каманін І., Лукомський В., Новицький П., Стороженко О., Стороженко М., Тройницький М., Дашкевич Я., Яковенко Н., Собчук В. Д., Войтович Л., Кривошея В. В., Чернецький Є. А., Служинська З. та інші.

Перший український доктор наук з генеалогії є Сенютівич-Бережний Вячеслав.

Сучасним і єдиним поки-що в Україні офіційно визнаним спеціалістом в цій галузі історичної науки є Томозов Валерій В'ячеславович.

У незалежній державі Україна почалося викладання спецкурсів генеалогії у вишах.

Дослідження походження сукупно всього народу є етногенезом (наприклад, етногенез українців).

Існують програмні системи управління генеалогічними дослідженнями та аналізом, зокрема під вільними ліцензіями розповсюджуються продукти: LifeLines, GRAMPS. Цікавою також є програма — «Древо Жизни» та інші подібні.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 4

Медичне джерелознавство та бібліографія (2 год.)

1. Джерелознавство, як наука
2. Медична бібліографія

Рекомендована література

Основна

1. Валенюк В. С. Червона калина. Україна. Питання української державної символіки. Львів, 2021. 57 с.
2. Гречило А. Затвердження гербів міст Правобережної України в 1791-92 рр. Київ, Львів: УГГ, 2021. 157 с.
3. Гречило А., Ю. Савчук, І. Свирник та ін. Герби міст України (XIV-XX ст.). Київ: Брама, 2021. 399 с.
4. Григор'єв-Наш. Історія України в народних думках та піснях. Київ: Веселка, 2019. 271 с.
5. Коваль А. П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. Київ: Либідь, 2021. 310 с.
6. Кремington І. Прапори: переклад з англійської. Київ: Махаон-Україна, 2019. 32 с.
7. Луців А. Державний герб України. Домисли і дійсність. Тернопіль: Джура, 2021. 32 с.
8. Нагороди України: Історія, факти, документи. У 3-ох т. Київ: Українознавство, АРС-Ukraine, 2020.
9. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій (звірослов). Київ: Дніпро, 2021. 140 с.
10. Янко М. П. Топонімічний словник України. Словник довідник Київ: Знання, 2019. 523 с.

Додаткова

1. Гречило А. Земельна геральдика. *Пам'ятки України*. 2021. № 3.
2. Іщенко Я.О. Сучасний стан муніципальної геральдики в Україні: перші здобутки та невирішені проблеми / Я.О.Іщенко. *Український історичний журнал*. 2020. № 3.- С. 125-136.
3. Панченко В. Міська геральдика Бойківщини / В.Панченко. *Науковий світ*. 2021. №1 С. 22-23.
4. Спеціальні історичні дисципліни. Зведений бібліогр. довідник-покажчик: Нумізмати́ка, сфрагістика. Київ, 2021. Число 2.

Джерелознавство (історичне джерелознавство) — галузь історичної науки, комплекс спеціальних історичних дисциплін, які вивчають походження історичних джерел, теорію та практику їх використання в історичних дослідженнях, структуру та функції джерельної бази.

Предметом історичного джерелознавства є закономірності виникнення історичних джерел та відображення ними історичного процесу, їх функціонування в історичному дослідженні, місце джерелознавства в системі історичної науки.

Завдання джерелознавства

розробка головних принципів дослідження джерельної бази;

вироблення принципів та методів наукового дослідження історичних джерел і використання джерельної інформації;

опрацювання теоретичних проблем джерелознавства окремих історичних галузей чи дисциплін, зокрема Історії України;

аналітико-інформативне вивчення, критичний аналіз окремих джерел та їх комплексів;

систематизація та опис джерел та груп джерел;

розробка методів пошуку нових джерел;

забезпечення історичних досліджень вірогідною джерельною базою;

складання на основі джерельної бази комплексу наукових фактів.

Види джерел

письмові

усні

матеріальні.

Останнім часом, у зв'язку з інтенсивним розвитком інформаційних технологій, основним джерелом історичних досліджень стають засоби масової комунікації — інтернет-технології. Тому джерелознавство перестає бути окремою наукою (особливим видом пізнавальної діяльності) і перетворюється у сукупність засобів одержання інформації.

При підготовці до другого питання, студент повинен знати, що Бібліографія (грец. βιβλιον — книжка і γραφω — пишу) — галузь знання про книгу, газету або інший бібліотечний документ, завданнями якої є: виявлення, облік, опис, систематизація і якісний аналіз творів друку;

складання різних бібліографічних посібників, які полегшують і сприяють кращому використанню друкованої продукції з науковою, практичною і виховною метою; розробка принципів і методів бібліографування друкованих творів і організації бібліографічної роботи.

Бібліографія зародилася ще в стародавньому світі. Так, відомі бібліографічні таблиці зі 120 сувоїв у 3 ст. до н. е. склав грек Каллімах на основі каталогів Александрійської бібліотеки. Але бібліографами тоді, власне, називали переписувачів книг. Значно пізніше термін бібліографія почали вживати для опису книг. Першим твором з бібліографії друкованих праць вважається книга швейцарського вченого К. Геснера «Бібліотека загальна» (*Bibliotheca universalis*, т. 1—4. Цюрих, 1545—55).

Початок вітчизняній бібліографії ще в Київській Русі був покладений в «Ізборнику Святослава» (1073). Пізніше складаються описи книг монастирських бібліотек і т. ін.

Першим українським бібліографом був бібліотекар Кременецького ліцею, а пізніше Київського університету П.Ярковський (1781—1845), який 1809 р. створив курс бібліографії, а з 1814 р. — бібліології. Як зазначає І.Коренейчик, «Ярковський починав читання курсу бібліографії в той час, коли зароджувалася бібліографічна освіта в західноєвропейській педагогічній практиці. Його випередили лише французи Лер і Кост. Про досвід Лера Ярковський навряд чи що знав, бо програма курсу Лера була опублікована лише 1899 р. Що ж до Коста, то кременецький викладач міг в нього дещо черпнути, скориставшись коротким викладом його курсу, надрукованому у „Тлумачному словнику з бібліології“ Г.Пеньо». Відомо кілька програм курсу П.Ярковського різних років. Найцікавішими з них є курси 1814 та 1820 року. Перший з названих сплановано так:

Погляд на стан освіти взагалі та історію книги зокрема в плані етнографічному.

Джерела збереження та розповсюдження наслідків учень:

мистецтво письма;

мистецтво друку.

Власне бібліографія:

знайомство із складовими частинами книжності;

опис тих частин.

План 1820 року уточнює підпункт бібліографії, трактуючи її як допоміжний інструмент бібліотекознавства: «Бібліографія:

відомості про склад книгосховища або книжкового магазину;

упорядкування складових частин: 1) заведення порядку (розстановка книг і каталогізація); 2) підтримання порядку (за допомогою спеціально заведених книг, за допомогою працівника бібліотеки, за допомогою складання правил для читачів)».

Подальший розвиток бібліографії набуває виразних національних ознак: як зазначає Я.Ісаєвич, «на перший план виступають його національні завдання та обов'язки, пов'язані з національно-визвольним рухом у всіх країнах Східної Європи». Національна ретроспективна та поточна бібліографія, становлення національного видавничого репертуару та зразкової національної книги стають головними питаннями. Найважливішими серед розробок національної бібліографії є описи українських стародруків Михайла Максимовича та Дениса Зубрицького, бібліографії творів української літератури Михайла Костомарова, Дмитра Дорошенка, М. Комарова, показчик праць галицьких авторів І.Левицького. Як зазначає Я.Ісаєвич «Роботи українських бібліографів служили не тільки практичним цілям, а й стали внеском у справу національного самоусвідомлення: бібліографія допомагала збирати українську спадщину, розмежовувати її від „надбань“ тих держав і народів, які цю спадщину експропріювали, користуючись „правом“ сильнішого».

У розвитку бібліографічної справи в Україні значну роль відіграв І. Я. Франко. Він був упорядником ряду праць з Б., сприяв роботі інших бібліографів, рецензував їх показчики.

Бібліографія періоду Визвольних змагань і Розстріляного Відродження

У січні 1919 року головою Ради Народних Міністрів УНР В.Винниченком за поданням Міністра Народної Освіти проф. І.Огієнка ухвалено Закон про утворення Головної Книжкової Палати в м. Києві. Установа створювалася за зразком Міжнародного бібліографічного інституту в Брюсселі і її завдання вбачали у створенні повної бібліографічної реєстрації всієї поточної друкованої продукції в Україні. Головою ГКП було призначено бібліографа Юрія Меженка (1892—1969), який долучився до розробки її головних засад та структури. За його проектом, у ГКП ставала центром книжкового життя держави, яка повністю керувала комплектуванням, розподілом, охороною книжкових багатств. Для цього у Книжковій палаті утворювалися такі відділи:

«Регістратури» та «Книжкової літописі» — для реєстрації поточного друку, а також охорони авторського права, щоправда лише на драматичні твори;

бібліографічний інститут — готувати бібліографічні щорічники з різних галузей науки та суспільного життя та створити репертуар української книги;

книжковий фонд — збирати книжковий запас, який служитиме для утворення нових державних бібліотек.

Згодом, після реорганізації Архівно-бібліотечного відділу Міністерства народної освіти у ГКП було створено четвертий підрозділ -

бібліотечний, на який покладалася розробка методичних рекомендацій щодо створення мережі бібліотек, складання зразкового каталогу, організація нарад бібліотекарів та бібліотечних курсів, а також ведення статистики.

Варто наголосити, що Ю.Меженко був палким шанувальником діяльності Міжнародного бібліографічного інституту, активно впроваджував в Україні розроблену в Брюсселі УДК та наполегливо працював над створенням національної бібліографії. Він розглядав ГКП як частину Міжнародного бібліографічного інституту, а облік української друкованої продукції — часткою міжнародного.

Відповідно, він запровадив в українську практику вироблену МБІ схему бібліографічного опису та систему класифікації (УДК), які лише набували поширення у Західній Європі. Вже першого року перебування на посаді він підготував скорочений переклад українською таблиць МБІ, адаптований для української практики, який було запроваджено до користування у вітчизняних установах.

На жаль, умови, у яких мусила функціонувати ГКП не були сприятливими: постійні зміни влади і воєнні дії, що раз по раз переривали як видавничу діяльність, так і роботу самої ГКП, ускладнювали, а часом унеможливляли отримання обов'язкового примірника для реєстрації поточного друку та бібліографічної роботи; книжковий фонд був змушений спрямувати усю свою діяльність на порятунок бібліотек, масово знищуваних воюючими сторонами. Та все ж саме ГКП слід вважати першим осередком української книгознавчої школи і установою, що надала питанням науки про книгу державної ваги. Н.Стрішенець визначає значення ГКП так: «Україна вперше одержала власну державну бібліографію, предметом вивчення якої стала саме українська книга, незалежно від місця її видання та вся друкарська продукція на території України... Тоді ж започатковано було створення зведеного каталогу найбільших бібліотек України... Книжкова палата вперше поставила завдання державної ваги — складання Українського бібліографічного репертуару.

Починаючи з 1920-го року низкою постанов було змінено статус, а зрештою і зліквідовано ГКП. Функції її спершу передавалися Бібліографічному відділові Всеукраїнського державного видавництва ЦВК, а 1922 року постановою Ради Народних Комісарів УРСР організовано Українську книжкову палату у Харкові, на чолі якої став Михайло Годкевич. Принагідно зазначимо, що подібні маніпуляції були проведені і в Росії, де замість «дожовтневої» Петроградської КП було утворено Московську, мета таких заходів зрозуміла: встановлення контролю над галуззю.

У 1923 році у Києві заходами Ю.Меженка створюється Український науковий інститут книгознавства, діяльність якого становить одну з вершинних точок європейської книгознавчої думки у ХХ столітті. Оскільки Ю.Меженко переслідував мету створення, перш за все, бібліографічного інституту, від самого заснування УНІК розпочалися дискусії щодо поділу функцій та повноважень між ним, Книжковою палатою та ВБУ. Ю. Меженко намагався ствердити за інститутом розробку наукових бібліографічних завдань, головним з яких було для нього створення бібліографічної україніки, а також наукових бібліографій з різних галузей знання; лишаючи КП поточну реєстрацію. Відповідно до цього УНІК спершу було структуровано за видами друку: книжковий відділ, преси. Україніки, прокламаційно-афішний. Однак загострення дискусії навколо роботи УНІКу викликало реорганізацію установи: в межах інституту виокремлювалися чотири комісії: бібліографічна (очолювана С.Єфремовим), історії книги (голова С.Маслов), мистецтва книги (на чолі М.Макаренка) та кабінет вивчення книги і читача (очолювана Д.Баликою, пізніше В.Іванушкіним). Найчисленнішим підрозділом була бібліографічна комісія, у якій працювали понад 20 науковців, серед них Ярослав Стешенко, Варфоломій Ігнатієнко, Віра Шпілевич тощо.

Створені бібліографіми УНІК праці не втратили свого значення до сьогодні. «Бібліографія української преси 1816—1916» В.Ігнатієнка досі найповніше джерело української дореволюційної періодики, крім того укладене з високою бібліографічною культурою. 616 назв газет та журналів розміщено за хронологічним принципом (у першій частині опис україномовних видань, у другій — іншомовних), опис доповнюють відомості про місце видання, періодичність, редакторів, друкарню, формат, ціну, адресу редакції. Під кожним роком

фіксується усе, що виходило того року, з посиланням на рік виходу. Бібліографія оснащена ключами-показчиками та проілюстрована таблицями статистичних даних. Показчики української літератури В.Шпілевич заклали основи науково-допоміжної бібліографії. Робота Я.Стешенка «Бібліографія української книги на території колишньої Росії (1798—1916)» пізніше стала основою для підготовки робочої картотеки Репертуару української книги, над якою у повоєнні роки працювали Ю.Меженко та Я.Дашкевич. Остаточний варіант роботи Я.Стешенка вважається втраченим, зберігся лише проміжний, все ж і він дає уявлення про масштаб виконаної роботи: показчик охоплює 3964 назви, розташовані за основним (абетковим) та допоміжними списками. Серед інших робіт Я.Стешенка цікаво згадати бібліографію української бібліології за 1821—1921 р., матеріали до бібліографії українського друкарства, бібліографічний словник діячів української бібліології, які, на жаль, не побачили світ через арешт та загибель автора.

Створення бібліографічних показників супроводжується розробкою теорії бібліографії, провідна роль у цьому напрямку роботи належить Ю.Меженку. За його редакцією в Інституті було підготовано до друку перший в Україні підручник з бібліографії: український переклад підручника Ладислава Живного, здійснений Левом Биковським. Серед тем, розроблених самим Ю.Меженком, важливе місце посідають питання методологічного забезпечення реєстрації творів друку. Директор УНІКу розрізняє реєстраційну бібліографію, яка характеризується об'єктивністю опису і до якої він відносить національну; та рекомендаційну, зорієнтовану на визначення потреб конкретної соціальної групи читачів. Він наполягає на одноманітності бібліографічного опису та рекомендує подавати книги та статті на одну тему поруч. Крім того він активно дискутує питання оптимальної системи класифікації, якою бачить УДК. Іншою важливою темою інтересів Ю.Меженка є Український бібліографічний репертуар (УБР), який він бачив як суму всіх бібліографій з питань українознавства. Для створення його Ю.Меженко вбачав необхідною участь фахівців різних галузей та бібліографів, керованих єдиним центром — УНІКом. Розуміння УБР як суми спеціальних бібліографій не раз було дискутованим, зокрема працівниками ВБУ С.Постернаком та М.Сагардою. У післявоєнний період Ю.Меженко обирає за головний критерій укладання УБР — мовний принцип, однак зазначає, що бібліографія літератури українською мовою — лише частина роботи.

Важливо також згадати про внесок Ю.Меженка у розвиток галузевих бібліографій, зокрема з літературознавства. Директор УНІКу був одним з найвідоміших тогочасних літературознавців. Тому закономірною виглядає його спроба синтезувати обидва свої захоплення, що засвідчує методологічна стаття «До питання про виявлення динаміки літературного процесу бібліографічним методом». Крім того він розширює тематику показників: у співавторстві з М.Яшеком створює «Чужомовне письменство в українських перекладах», роботу, покликану просувати європейську літературу до вітчизняного читача. Окреме місце у бібліографічному доробку Ю.Меженка посідає бібліографія Шевченкіани.

Робота бібліографічної комісії постійно супроводжувалася закидами щодо дублювання нею завдань харківської КП чи кабінету бібліографії та бібліотекознавства ВБУ, проте навіть побіжний огляд результатів її діяльності дає підстави говорити про її непроминальне значення для розвитку як української бібліографії, так і книгознавства в цілому. Згодом УНІК було ліквідовано, а частину його працівників репресовано.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 5

Емблематика в медичній освіті (2 год.)

1. Емблематика, як наука
2. Медична емблематика

Емблематика (від грец. ἐμβλήματα — вставка, рельєфна прикраса) — спеціальна історична дисципліна, яка займається дослідженням емблем — умовно-символічних зображень певних понять чи ідей, які виконані у графічній або пластичній формі, мають конкретний зміст і не потребують спеціального витлумачення.

Первісно термін ἐμβλήματα означав прикрасу, здебільшого виконану за допомогою техніки інкрустації, з часом він поширився на інші рельєфні прикраси виконані на іншому матеріалі та на складені з кількох частин художньо-ремісничі вироби. У наш час використовується таке визначення різновиду емблеми як логотипи («лого») (від грец. λογότυπος — λόγος — слово, τύπος — відбиток) — графічний знак, символ чи якийсь інше зображення торговельної марки або бренду, що має стале виконання з постійною графічною і кольоровою основою та використанням особливих шрифтів. Свого роду емблемами є герби та прапори, проте після того, як їх вивченням почали займатися геральдика та вексилологія відповідно, об'єктом вивчення емблематики стали переважно негеральдичні знаки.

Предметом дослідження емблематики є історія розвитку найрізноманітніших емблем та логотипів, знаків для товарів та послуг, з'ясування їх змісту та походження, вивчення взаємовпливів, оцінка художнього й історичного значення та соціальної функції. Об'єктом дослідження виступають різні види знаків у графічному чи пластичному виконанні, відображають конкретну ідею та мають визначений зміст (за винятком, гербів та прапорів, які досліджуються іншими дисциплінами). Лише у наш час відбувається формування термінологічної системи. На відміну від консервативної геральдики для емблематики характерне більш довільне використання визначень для опису. Методологічну основу даної дисципліни становить системний підхід до опрацювання матеріалу та вивчення предмету у контексті тих процесів і явищ, які найбільше вплинули на його становлення. Використовують також методи напрацьовані в інших спеціальних історичних дисциплінах, які мають подібний предмет вивчення.

Джерельну базу емблематичних досліджень становлять пам'ятки, збережені у друкованому чи електронному вигляді, а також виконані у пластиці. Що до історії даної науки, то емблеми виникли на початку людської цивілізації і застосовувалися у релігійних культурах, як атрибути влади, ремісничі клейма, цехові знаки символи на печатках тощо. На базі емблем сформувалися середньовічні герби, які отримали своє теперішнє значення у XVI—XVII ст. Із другої половини XVI ст. почали видаватися спеціальні збірники емблем, які метафорично пояснювали різноманітні богословські, політичні та етико-побутові поняття. Одним з найпопулярніших видань було «Emblematum liber» авторства Андреа Альціаті (Аугсбург, 1531), яка протягом 250 років 130 разів перевидавалася у різних країнах світу. Одне з перекладних видань під назвою «Символи и емблемата» здійснив український вчений-енциклопедист Нестор Амбодик-Максимович (Амстердам, 1705). ці збірники впливали на літературу, образотворче та декоративно-прикладне мистецтво. На українських землях,

зокрема, набули популярності зображення гербів з панегіричними віршами та епітафіями.

З другої половини XVIII ст. емблематика поступово втрачає самостійне значення у живописі та літературі і зберігається як частина декоративного оформлення. Натомість від кінця XIX-початку XX ст. емблеми стають обов'язковим атрибутом спортивних товариств, громадських та політичних об'єднань, видавничих спілок, все ширшого поширення набуває використання різних знаків для товарів та послуг. В УРСР емблематика розвивалася під значним ідеологічним тиском, адже для цих знаків визначальною була ідеологічна складова.

Початком встановлення емблематики як наукової дисципліни відбувся у 60-х рр. XX ст. саме тоді вчений А. Введенський запропонував замінити цим терміном «геральдику», а В. Стрельський рекомендував включити до предмету цієї дисципліни не тільки герби та символи, а й прапори, ордени, філіграні, екслібри. Активний розвиток емблематики відбувся за останніх 15 років, проте без урахування пропозицій вище згаданих вчених. Триває робота над розпрацюванням методології, класифікацією та систематизацією зібраного матеріалу та формуванням термінологічної системи.

Емблеми медичні (грец. Emblēma вставка, опукле прикраса) - зображення, що символізують медицину взагалі, приналежність до медичної професії, різні напрямки і галузі медицини, окремі медичні спеціальності.

Протягом багатоголіткового розвитку медицина мала багато емблем, деякі з них не втратили свого значення до теперішнього часу, інші - пішли в минуле. На XIII Міжнародному конгресі з історії науки (Москва, 1971) запропонована класифікація медичних емблем, згідно з якою вони поділяються на дві групи:

- загальні медичні емблеми;
- приватні медичні емблеми.

Загальні медичні емблеми символізують медицину взагалі, приватні медичні емблеми позначають окремі її галузі або напрямку.

Загальні медичні емблеми

До загальних медичних емблем можуть бути віднесені різноманітні зображення змії, в т.ч. в поєднанні з посохом, з чашею, зі свічкою і ін., зображення палаючого смолоскипа, світильника, серця на долоні. Найбільшого поширення набули емблеми із зображенням змії. В первісному суспільстві, коли склалися тотемізм і анімалізм, що відображали безпорадність первісної людини перед навколишнім світом, змія була одним з основних тотемних тварин. З виникненням культу змії їй приписувалася подвійна роль: зла і добра.

З одного боку, змія була символом хитрості і підступності, з іншого - безсмертя, мудрості і знань.

В античному світі медицину символізувала яка не отруйна змія, а нешкідливий вже. Записи античних авторів-медиків вказують, що вужі повзали по будинку під час «священного сну», часто вилизували хворі місця - очі, рани. Римляни містили їх при лазнях і купальнях. Вважають, що в деякі країни Європи ескулапова змія потрапила завдяки римським завойовникам. Можна по-різному пояснювати те, що багато народів здавна пов'язували змії з лікуванням хворих.

В даний час вертикально розташований посох, обвитий змією, зображуваний на тлі облямованого лавровим гілками земної кулі, є емблемою Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) при Організації Об'єднаних Націй.

Ця емблема була прийнята на I Всесвітньої Асамблеї охорони здоров'я в Женеві (1948 рік) і складається з двох емблем: емблеми ООН (земну кулю в обрамленні лаврових гілок) і емблеми медицини (посох, обвитий змією). Символіка цієї емблеми відображає панування медицини над цілющими, що охороняють життя силами природи.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 6 **Сфрагістика в медицині (2 год.)**

1. Сфрагістика, як наука
2. Медична сфрагістика

Рекомендована література

Основна

1. Валенюк В. С. Червона калина. Україна. Питання української державної символіки. Львів, 2021. 57 с.
2. Гречило А. Затвердження гербів міст Правобережної України в 1791-92 рр. Київ, Львів: УГГ, 2021. 157 с.
3. Гречило А., Ю. Савчук, І. Свирник та ін. Герби міст України (XIV-XX ст.). Київ: Брама, 2021. 399 с.
4. Григор'єв-Наш. Історія України в народних думах та піснях. Київ: Веселка, 2019. 271 с.
5. Коваль А. П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. Київ: Либідь, 2021. 310 с.
6. Кремington І. Прапори: переклад з англійської. Київ: Махаон-Україна, 2019. 32 с.
7. Луців А. Державний герб України. Домисли і дійсність. Тернопіль: Джура, 2021. 32 с.
8. Нагороди України: Історія, факти, документи. У 3-ох т. Київ: Українознавство, АРС-Ukraine, 2020.
9. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій (звірослов). Київ: Дніпро, 2021. 140 с.
10. Янко М. П. Топонімічний словник України. Словник довідник Київ: Знання, 2019. 523 с.

Додаткова

1. Гречило А. Земельна геральдика. *Пам'ятки України*. 2021. № 3.
2. Іщенко Я.О. Сучасний стан муніципальної геральдики в Україні: перші здобутки та невирішені проблеми / Я.О.Іщенко. *Український історичний журнал*. 2020. № 3.- С. 125-136.
3. Панченко В. Міська геральдика Бойківщини / В.Панченко. *Науковий світ*. 2021. №1 С. 22-23.
4. Спеціальні історичні дисципліни. Зведений бібліогр. довідник-покажчик: Нумізмати́ка, сфрагістика. Київ, 2021. Число 2.

Сфрагістика (грец. σφραγίδα — печатка), також сігілографія (лат. sigillum — печатка), охоплює печаткове мистецтво (виготовлення печаток), печаткове право (правні норми вжитку печаток), печаткознавство (наука про печатки). Печаткове мистецтво з'явилося вперше в Єгипті й Вавилоні, від них перебрав його греки й римляни, далі воно перейшло на територію сучасної України, до скифів, сарматів, антів, готів тощо. Печаткове право було впорядковане за

ранньої доби Київської Русі. Печаткознавство почалося, ще в XIII столітті на землях сучасної Німеччини

Термін «печатка» охоплює два поняття:

прилад (камінний, металевий тощо) до витискування чи прикладання (т. зв. матриця);

відтиск (на металі, воску тощо) або відбитка мастилом (на пергаменті, папері тощо).

У XIX сторіччі з'явився «штемпель» (укр. Печатка), виготовлений з гуми, який залишає не рельєфне зображення, а лише відтиск, подібний до друкованого. Приблизно до XII століття печатки були однобічними й прикладними, а згодом переважно двобічні (лицевий та зворотній боки) й привісні. Найдавніші згадки про давню українську печатку можна помітити в літописах: «Ношаху сли печати злати, а гостье сребрени» (договір князя Ігоря Рюриковича з греками 945 року; печатки послів були золотими, а купців — срібними) і «Написахом на харатья сей й своїми печатъми запечатахом» (договір князя Святослава Ігоревича з греками 971 року).

Відомі сфрагісти

Маріан Гумовський (30 вересня 1881 — 1 жовтня 1974) — відомий польський історик, сфрагіст і нумізмат;

Анатолій Кирилович Тітов (народився 27 листопада 1947) — білоруський історик, геральдист і сфрагіст;

Владислав Крескентійович Лукомський (1882 — 1946) — російський історик-геральдист, генеалог, сфрагіст;

Едмундас Рімша (народився 15 грудня 1948) — відомий литовський геральдист і сфрагіст.

Сфрагістика тісно пов'язана з такими дисциплінами, як геральдика, нумізматика, епіграфіка. Крім того, вона надає додатковий матеріал для вивчення мистецтва дрібної пластики. Для кожної історичної епохи характерним є той чи інший вид печатки. Дані сфрагістики можуть відігравати значну роль при дослідженні тих чи інших історичних джерел.

Науковці розділяють печатки на дві групи за способом скріплення ними документа:

- вислі

- прикладні.

Вислі печатки прикріплялися до документів на шнурі за допомогою спеціальних щипців, які називалися буллотіріі.

Прикладні печатки відтискали на самому документі або предметі. Для цього застосовувалися різні за способом виготовлення і формою штампи. Матрицю штампа вирізали з твердого матеріалу: каміння, металу, дерева, кістки.

У XIX ст. з'явився так званий «штемпель» (укр. «печатка»), виготовлений з гуми, каучуку чи еластичної речовини, який залишає не рельєфне зображення, а лише відтиск, подібний до друкованого.

Сфрагістичні знаки виконували різноманітні за своїм характером функції. Найважливіша - затвердження документів, надання їм юридичної сили. Вона збереглася і донині. Печатки використовують для штампування листів, засвідчення права власності.

Оскільки печатки призначені, перш за все, для засвідчення достовірності документа, то первісно сфрагістика була складовою частиною дипломатики. Дипломатика – дисципліна, яка вивчає форму і зміст різних актів, документів і т.д.

У середні віки були зроблені перші спроби систематизувати сфрагістичні знання, встановити найзагальніші принципи дослідження печаток, як знаків засвідчення вірогідності документів. Причиною цього була запекла боротьба за землю, феодалні привілеї та майнові права, що досить часто супроводжувалися піддробкою документів, у тому числі і привішених до них печаток. Тому для визначення автентичності актів необхідна була документальна експертиза. Оскільки перевірка вірогідності документів проводилась виключно в практичних цілях, центрами дослідження печаток стають середньовічні суди, державні та духовні установи, які видавали документи. На перше місце серед них висувається канцелярія папи римського, де були складені спеціальні списки всіх можливих способів піддробки печаток. У листі папи Інокентія III з 1198 р. до каноніків Мілана наводиться десять можливих зразків фальшування печаток, починаючи від випадків прикладання примітивно карбованих фальшивих печаток і завершуючи майстерним способом зняття печаток з оригінальних документів і прикріплення їх до сфальсифікованих актів. Реєстри папи римського мали двояке значення, вони не лише застерігали ченців від піддроблених сфрагістичних знаків, а й служили зразком для власних фальшувань. Відомо, що у середньовіччі монастирі були найбільшими центрами фальсифікації документів.

Печаткознавство бере свої витoki з XIII ст. на теренах Німеччини, а згодом інтерес до цієї галузі поширюється у всьому європейському просторі. Першим автором, який осягнув усю сукупність сфрагістичних знань своєї епохи, був Конрад з Муре, канонік Цюріха. У своєму трактаті «Summa de arte prosandi», написаному 1275 р., він подає правила укладання документів. Шостий розділ цього рукопису присвячений знакам посвідчення актів, зокрема печаткам. Виходячи із сучасної йому практики, автор викладає основи практичної сфрагістики: типи печаток залежно від власників, форму й колір пам'яток, способи їх прикладання до актів, матеріал відтисків, на печатні зображення та написи, правове значення печаток, співпадання осіб, згаданих у документах, з написами привішених до них печаток, випадки користування чужими печатками тощо. Трактат Конрада з Муре був першою і, по-суті, єдиною працею з практичної сфрагістики у середньовічній Західній Європі. На подібних засадах розвивалась також практична сфрагістика Росії, центрами її були московські прикази та суди всіх інстанцій.

**Тематичний план лекційних занять
з вибіркової дисципліни «Історичні дисципліни в медичній
освіті» для студентів спеціальності 222 «Медицина»**

№ /п	Тема	Лекції
1	Загальна характеристика історичних дисциплін	2
2	Геральдика в медичній освіті	2
3	Генеологія в медицині	2
4	Медичне джерелознавство та бібліографія	2
5	Емблематика в медичній освіті	2
6	Сфрагістика в медицині	2
	УСЬОГО ГОДИН	12

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Валенюк В. С. Червона калина. Україна. Питання української державної символіки. Львів, 2021. 57 с.
2. Гречило А. Затвердження гербів міст Правобережної України в 1791-92 рр. Київ, Львів: УГГ, 2021. 157 с.
3. Гречило А., Ю. Савчук, І. Свирник та ін. Герби міст України (XIV-XX ст.). Київ: Брама, 2021. 399 с.
4. Григор'єв-Наш. Історія України в народних думах та піснях. Київ: Веселка, 2019. 271 с.
5. Коваль А. П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. Київ: Либідь, 2021. 310 с.
6. Кремптон І. Прапори: переклад з англійської. Київ: Махаон-Україна, 2019. 32 с.
7. Луців А. Державний герб України. Домисли і дійсність. Тернопіль: Джура, 2021. 32 с.
8. Нагороди України: Історія, факти, документи. У 3-ох т. Київ: Українознавство, АРС-Ukraine, 2020.
9. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій (звірослов). Київ: Дніпро, 2021. 140 с.
10. Янко М. П. Топонімічний словник України. Словник довідник Київ: Знання, 2019. 523 с.

Додаткова

1. Гречило А. Земельна геральдика. *Пам'ятки України*. 2021. № 3.
2. Іщенко Я.О. Сучасний стан муніципальної геральдики в Україні: перші здобутки та невирішені проблеми / Я.О.Іщенко. *Український історичний журнал*. 2020. № 3.- С. 125-136.
3. Панченко В. Міська геральдика Бойківщини / В.Панченко. *Науковий світ*. 2021. №1 С. 22-23.
4. Спеціальні історичні дисципліни. Зведений бібліогр. довідник-показчик: Нумізматика, сфрагістика. Київ, 2021. Число 2.

Навчально-методичне видання

Віра Михайлівна Мельник,
кандидат історичних наук, доцент

ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ В МЕДИЧНІЙ ОСВІТІ
Конспект лекцій з вибіркової дисципліни
для студентів 2 курсу
галузі знань 22 «Охорона здоров'я»
спеціальності 222 «Медицина»

Навчально-методичне видання містить конспект лекцій з авторського курсу вибіркової компоненти «Історичні дисципліни в медичній освіті», проблемні питання, поради, список рекомендованої літератури, визначення основних понять.

Адресовано студентам 2 курсу медичного факультету ЗВО медичного профілю.